

بررسی علل توسل به معصومین (علیهم السلام) بنا بر ادله عقلی و نقلی

مریم جعفری^۱

چکیده

در اسلام تمناهای بشری را می توان با خداوند مطرح نمود و برای رسیدن به آن واسطه ای مناسب انتخاب کرد به این کار اصطلاحاً توسل می گویند، توسل به درگاه عزیزان خداوندی از جمله مسائلی بوده که ما در تاریخ قبل از اسلام هم شاهد آن بوده ایم و امروزه آن را از عقاید شیعه دانسته اند، به اعتقاد شیعیان اهمیت توسل برخاسته از امر الهی در قرآن و نیز احادیث پرشماری از اهل بیت (علیهم السلام) است، در دعاها و زیارات ائمه (علیهم السلام) نیز مضامین توسل بسیار به چشم می خورد، توسل نمودن نیز مانند دیگر مسائل دلایلی دارد که به ناتوانی انسان در رفع نیازهای مادی و معنوی خویش، ایجاد اطمینان و آرامش قلبی، استفاده از واسطه ای معتبر برای درخواست از خداوند، و ایجاد و تقویت روح بندگی و خضوع در انسان می توان اشاره کرد، باشد که این تلاش اندک مورد عنایت حضرت امیرالمومنین (علیهم السلام) قرار گیرد.

کلیدواژه

اسلام، توحید، توسل، شرک، شیعه

^۱ - طلبه سطح ۲، حوزه علمیه جلالیه معصومیه (سلام الله علیها)

مقدمه

انسان از دیرباز خواستار مدد جستن از عوالم غیبی بوده است، این یاری طلبی در اسلام اگر از خداوند باشد آن را توکل می نامند و اما در مذهب تشیع برای این طلب کمک وسیله و واسطه ای می جویند که اصطلاحاً به آن توسل گویند، یکی از پر حاشیه ترین رفتارهای شیعیان توسل به اهل بیت (علیهم السلام) است که به شدت مورد هجوم گروه کثیری از علمای اهل سنت قرار گرفته است و همین امر ضرورت پرداختن به این مطلب را می رساند، البته توسل افزون بر آن که به لحاظ دینی، مشروع و پسندیده است، ریشه در فطرت و خرد انسانی نیز دارد، اما سوال اصلی علت تمسک و توسل به آنها است و اینکه چرا شیعیان در هنگام سختی به اولیا الهی متوسل می شوند؟ با وجود پیشینه قوی این موضوع اما پرداختن به علل توسل همچنان کم رنگ است و پرداختن به این مسئله، هدف اصلی نگارش این مقاله است هرچند سعی شده تا مقاله حاضر به نوعی تلفیقی از مقالات پیشین و نگاه این حقیر به مطلب پیش رو باشد اما امید است که مورد توجه و استفاده قرار گیرد.

مفهوم شناسی

توسل

- لغوی: دست به دامن شدن، دستاویز گرفتن، نزدیکی جستن، تثبیت^۱، توسل از وسیله، به معنای تقرّب جستن به غیر است.
- اصطلاحی: این کلمه در اصطلاح به معنای واسطه قرار دادن امور خیر و افراد صالح و مقرب درگاه الهی برای برآورده شدن درخواست و اجابت دعا است، در فعل توسل، انسان در هنگام دعا و استغاثه، به درگاه الهی چیزی عرضه می کند که واسطه پذیرش توبه و اجابت دعای او و بر آورده شدن درخواست او است، شخص یا موضوع محل توسل، هر آن کس یا چیزی است که نزد

^۱ - معین، فرهنگ معین، ج ۱، ص ۴۹۹

خدا محترم است، مانند صفات و اسمای الهی یا پیامبر اکرم(صلوات الله علیه و آله و سلم)، ائمه اطهار(علیهم السلام) و دعای او یا اولیاء و فرشتگان، حاجت درخواست شده می تواند امری دینی و معنوی و یا حاجتی دنیوی و مادی باشد.

شرک

- لغوی: قائل شدن شریک برای خدا، اعتقاد به تعدد خدایان، بت پرستی، کفر^۱.
- اصطلاحی: شرک به معنای شریک قائل شدن برای خداوند در امور مختص به او مانند وجوب وجود، الوهیت، پرستش و تدبیر شئون آفریدگان است^۲.

توضیح اجمالی

خداوند عالم را بر اساس اسباب و مسببات خلق کرده است و هر یک از سبب عادی در دیگری به اذن خداوند اثر می گذارد و علوم تجربی هم این سببیت را در موجودات کشف کرده است. آیات قرآن هم به این نوع سبب و مسبب اشاره دارد، چنانکه فرمود؛ آب سبب خروج میوها و رزق شماست: «و انزل من السماء ماء فاخرج به من الثمرات رزقا لكم»^۳ و باران را از آسمان فرو بارید تا بدان انواع ثمرات و حبوبات را برای روزی شما برآورد.

همچنین در آیه دیگر به صراحت تاثیر آب در زرع را بیان می کند: «أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ» آیا ندانسته اند که ما آب را به

^۱ - همان، ص ۹۳۷

^۲ - ابن منظور، لسان العرب، ۱۴۰۵ش، ج ۱، ص ۲۲۳-۲۲۷

^۳ - ابراهیم، ۳۲

سوی زمین بی گیاه می رانیم و به وسیله آن زراعتی را بیرون می آوریم که دام هایشان و خودشان از آن می خورند؟ پس آیا آثار رحمت خدا را نمی بینند؟!^۱»

البته اینها به معنای تفویض نظام بر ماده نیست؛ بلکه همه اینها دلیل بر وجود خداوند و اراده اوست، پس هر کسی که دقت نظر داشته باشد می فهمد که حیات جسمانی انسان قائم بر اساس اسباب و وسائل است و همچنین نزول فیض معنوی خداوند برای بندگان تابع نظام خاص می باشد که از آن به وحی تعبیر می شود.

وحی الهی از طریق ملائکه، انبیاء و رسلش و کتابش به بندگان می رسد. پس هدایت انسانها از طریق اسباب و وسائلی است که خداوند آن را طریق هدایت قرار داده است.

امام صادق (علیه السلام) فرموده است: «ابی الله ان یجری الاشیاء الا باسباب فجعل لكل شیء سببا و جعل لكل سبب شرحا؛ خداوند اشیاء را خلق نمی کند مگر بوسیله سببها، پس برای هر چیزی سببی قرار داده و برای هر سببی وسعتی داده است^۲»

انواع توسل

الف. «توسلهای مشروع: توسل به ذات خدا، اوصاف خدا، ایمان و اعمال نیک، قرآن، توسل به نبی اکرم (صلوات الله علیه و آله و سلم) در روز قیامت و آثار و دعا و محبت آن حضرت در زمان حیات آن جناب، دعای برادر مؤمنان، انبیا و اوصیا در زمان حیات آنان.

ب. توسلهای غیر مشروع: توسل به طاغوت، بتها و نیز توسل به انبیا و اوصیا با این اعتقاد که آنها مستقل اند.

^۱ - سجده، ۲۷

^۲ - کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۱۸۳

ج. توسل مورد اختلاف: توسل به حق نبی در حیات برزخی، توسل به دعای نبی و آثار نبی و اولیا در حیات برزخی آنان. بحث اساسی ما در مورد آخر است؛ زیرا نوع اول را همه مشروع می‌دانند و نوع دوم را همه دانشمندان ممنوع می‌شمارند^۱.

توسل در قرآن

قرآن کریم مؤمنان را به توسل توصیه کرده و روشن‌ترین اشاره به توسل در سوره مائده آمده است که خداوند صریحاً به مؤمنان دستور می‌دهد برای تقرب به او وسیله‌ای بجویند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ؛ ای اهل ایمان، از خدا بترسید و به سوی او وسیله جویید^۲».

در جایی دیگر به گناهکاران توصیه شده که نزد پیامبر (صلوات الله علیه و آله و سلم) بروند و از او بخواهند برایشان استغفار کند تا خداوند آنان را بیامرزد: «... وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا^۳؛ هیچ پیامبری را نفرستادیم جز آنکه دیگران به امر خدا باید مطیع فرمان او شوند. و اگر به هنگامی که مرتکب گناهی شدند نزد تو آمده بودند و از خدا آمرزش خواسته بودند و پیامبر برایشان آمرزش خواسته بود، خدا را توبه‌پذیر و مهربان می‌یافتند».

و یا در آیه ای دیگر وقتی برادران حضرت یوسف از کرده خود پشیمان شدند به جای اینکه مستقیم از خداوند درخواست عفو کنند، یعقوب را واسطه قرار دادند و از او خواستند برای‌شان نزد

^۱ - فداحسین عابدی، توسل از نگاه فریقین، طلوع ۱۳۸۳ شماره ۱۰ و ۱۱

^۲ - مائده، ۳۵

^۳ - نساء، ۶۴

است مانند دعای هفتم صحیفه سجادیه: «فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَافْتَحْ لِي يَا رَبُّ بَابَ الْفَرَجِ بِطَوْلِكَ، وَ اكْسِرْ عَنِّي سُلْطَانَ الْهَمِّ بِحَوْلِكَ، وَ اَنْلِنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيمَا شَكَوْتُ، وَ اَذِقْنِي حَلَاوَةَ الصَّنْعِ فِيمَا سَأَلْتُ، وَ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ فَرَجاً هَيِّئاً، وَ اجْعَلْ لِي مِنْ عِنْدِكَ مَخْرَجاً وَحَيّاً؛ ای پروردگار من، به احسانِ خویش درِ آسایش به روی من بگشا، و به نیروی خود، سختیِ اندوهم را درهم شکن، و در آنچه زبان شکایت بدان گشوده‌ام، به نیکی بنگر، و مرا در آنچه از تو خواسته‌ام، شیرینی استجابت بچشان، و از پیشِ خود، رحمت و گشایشی دلخواه به من ده، و راه بیرون شدن از این گرفتاری را پیشِ پایم نه؛ و مرا به سبب گرفتاری، از انجام دادنِ واجبات و پیروی آیین خود بازمدار^۱».

۳) واسطه معتبر در محضر خدا

شاید مهم ترین دلیل توسل احساس حقارت نفس گناهکار در نزد خداست چرا که انسان گناهکار در نزد خداوند آبرویی ندارد پس می داند نظر لطف خداوند هرگز شامل حال وی نمی شود پس فرد آبرومندی که نزد خداوند محترم و عزیز است واسطه می کند تا خداوند او را مورد آمرزش و غفران خود قرار دهد، شاهد این مدعا دعای معروف توسل است^۲.

۴) ایجاد و تقویت روح بندگی و خضوع در انسان

از عوامل توسل؛ تقویت بندگی، خشوع و خضوع در انسان است چراکه انسان با نگاه به مقام ائمه و معصومین (علیهم السلام) می بیند که هرگز توانایی رسیدن به جایگاه و مقام ایشان را ندارد به این دلیل هرگز برای اعمال اندک خود دچار کبر و غرور نمی شود، «جوهر توسل، عبودیت و خضوع است، شخص متوسل کسی است که برای خضوع و خشوع در برابر خداوند حاضر است در برابر بنده ای از بندگان الهی تضرع و زاری و از او طلب دعا کند و بدین وسیله خود را در آستان حق، حقیر و ذلیل و خاضع سازد تا شاید همین تحول و انقلاب درونی، سبب پیدایش سنخیت با کمال مطلق

^۱ - صحیفه سجادیه

^۲ - شیخ عباس قمی، همان

شود و اسباب تقرب را فراهم آورد، پیداست اگر شخصی روحیه استکباری داشته و عجب و غرور و خود بزرگ بینی در جان او رسوخ کرده باشد، حاضر به توسل نمی شود. کسانی که در برابر خداوند گردن فرازی می کنند، به طریق اولی در برابر انبیاء و معصومین (علیهم السلام) نیز سر تعظیم فرود نخواهند آورد و اهل توسل نیستند کسی که در برابر معصومین و انسان های کامل که عبد خدایند حاضر به خضوع نیست، دیر یا زود در برابر خداوند نیز گردن فرازی خواهد کرد^۱، همانطور که در قرآن کریم به آن اشاره شده است: «و اذا قيل لهم تعالوا يستغفر لكم رسول الله لووا رؤسهم و رأيتهم يصدون و هم مستكبرون؛ آن هنگام که به منافقان گفته می شود نزد رسول خدا آیید تا وی از درگاه الهی برای شما آمرزش طلب کند، سر می پیچند و تو خود، ای رسول می بینی که از روی استکبار و نخوت روی برمی تابند^۲».

^۱ - فلسفه توسل، مجله پاسدار اسلام، شماره ۳۷۱

^۲ - منافقون، ۵

نتیجه گیری

خلاصه و نتیجه مطلب آن است که اهل سنت در کتب خود بر امر توسل اذعان نموده اند پس دلیلی برای اختلاف نیست، اما علل توسل که موضوع بحث گذشته بود، ناتوانی انسان در رفع نیازهای مادی و معنوی خویش، ایجاد اطمینان و آرامش قلبی، استفاده از واسطه ای معتبر برای درخواست از خداوند، و ایجاد و تقویت روح بندگی و خضوع در انسان می باشد که هرکدام سبب توسل گردد آثار مثبتی را برای فرد حاجتمند و متوسل سبب می شود.

منابع

- قرآن
- نهج البلاغه
- صحيفه سجاديّه

- منابع فارسی

- معین، محمد، فرهنگ معین، ناشر: آدنا، تهران، ۱۳۸۱ هـ ش

- منابع عربی

- ابن أبی الحديد، شرح نهج البلاغه، تصحيح عبدالکريم نمری، ناشر: دارالکتب العلميه، بيروت، ۱۳۷۸ هـ ق
- ابن كثير دمشقی، اسماعيل، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: محمد حسين شمس الدين، ناشر: دارالکتب العلميه، بی تا
- الشيباني، أحمد بن محمد، مسند أحمد بن حنبل، ناشر: موسسه الرساله لبنان، بيروت، ۱۴۱۶ هـ ق
- عبد الوهاب، محمد، مجموعه مولفات الشيخ الامام محمد بن عبد الوهاب، الرياض ۱۴۲۲ هـ ق
- سجستاني، ابی داود، سنن ابی داود، ناشر: دار الحديث، قاهره، ۱۴۲۰ هـ ق
- سيوطی، عبد الرحمن، الدرر المنثور في تفسير المأثور، ناشر: دارالفكر، بيروت، ۱۴۰۴ هـ ق
- صدوق، محمد، الأمالي، ناشر: دار الثقافة، قم، ۱۴۱۴ هـ ق
- طباطبائي، سيد محمد حسين، الميزان في تفسير القرآن، ناشر: موسسه الاعلمی للمطبوعات، بيروت، ۱۳۹۰ هـ ق
- طبري، محمد بن جرير، جامع البيان في تفسير القرآن، ناشر: دارالمعرفه، بيروت، ۱۴۱۲ هـ ق
- قمی، عباس، مفاتيح الجنان، ترجمه موسوی دامغانی، ناشر: نشر صديقه، قم، ۱۳۷۶ هـ ش

- کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ناشر: دارالکتب اسلامیة، تهران، ۱۳۶۵ هـ ش
- مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، ناشر: دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا

– مقالات

- عابدی، فداحسین، **توسّل از نگاه فریقین**، طلوع ۱۳۸۳ شماره ۱۰ و ۱۱
- **فلسفه توسّل**، مجله پاسدار اسلام، اول آبان ماه ۱۳۹۱ شماره ۳۷۱

– سایت ها

- <https://makarem.ir/>
- حوزه نت
- ابن منظور، **لسان العرب**، <http://lib.eshia.ir/40707/1/1> مدرسه فقاہت، کتابخانه آنلاین